

Rendszerváltás alulnézetből

A rendszerváltás veszteseiről – és minden korszak lúzereiről – írt könyvet **KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN**. A 2012-ben megjelent **RÜKVERC** egyetlen ember, Vidra Zsolt sorsán keresztül tekinti át Magyarország elmúlt hat évtizedét. A novellaciklusból a Katona József Színház készített előadást 2013-ban (Radnai Annamária adaptációjában). Ugyanebben az évben Kerékgyártó István is megírta a maga színpadi változatát, amelynek felolvasó-színházi bemutatója Kaposváron volt 2013-ban.¹ A mű színházi bemutatójára a **KASSAI THÁLIA SZÍNHÁZ** vállalkozott Czajlik József rendezésében. **KONDOROSI ZOLTÁN** írása.

A rendező és a kassai társulat (egy része) a kaposvári felolvasó-színházi fesztiválon találkozott Kerékgyártó István művével, ahol maguk is szerepeltek. Annyira megfogta őket a darab, hogy elhatározták, elkészítik belőle a saját előadásukat.

A *Rükverc* érdekessége – ahogy a címe is utal rá –, hogy az eseményeket fordított sorrendben jeleníti meg. A vég felől tekinthetünk a kezdetekre, a beteljesülésektől (vagy épp a hiányuktól) jutunk el az ígéretekig. A mű Vidra Zsolt halálával kezdődik, és a születésével fejeződik be: az első közös fürdetéssel, ahol a szülők – egy egyszerű rituálé keretében – minden jót kívánnak a gyermeknek: boldogságot, gazdagságot, szép életet. De a legelső jelenetből tudjuk, hogy mindebből szinte semmi nem valósult meg. Vidra hajléktalanként, egy banda bosszúja eredményeként halt meg: leitatták, levetkőztették, így a nagy hidegben kihűlt. A nyomozást végző rendőr mindenre rájön, de semmit nem tud bizonyítani, így lezárja az ügyet.

Ez a gesztus meghatározza az egész darabot: egy ember félreisiklott életének fordulatait követhetjük. Valójában egy oidipuszi nyomozás zajlik, ahol a vég felől próbáljuk megérteni a teljes sorsot. De Szophoklész művével szemben itt nem tárulnak fel (akár még vétnélül is elkövetett) bűnök, jelentős vétkek, legfeljebb kis stikliik, ügyeskedések, apró hazugságok, rossz döntések, amelyek egyébként is végigkísérik a mindennapi ember életét, és nem szükségszerűen vezetnek el a katasztrófához.

Az Oidipusz-párhuzam ellenére a *Rükverc*-ben nyoma sincs a patosznak. Kerékgyártó István könyve alapvetően tárgyilagosságra törekedett, bár kétségtelen empátiával ábrázolta Vidra sorsát. A darabváltozat ezt a személyességet felerősítette azzal, hogy maga

Vidra narrálja a saját élete fordulatait. (A Katona színpadi változatában is vannak elbeszélő részek, de ezek mindig külső nézőpontból történnek, sosem maga Vidra beszél, hanem a jelenetek valamely másik szereplője.) A kassai előadásban ezt a személyességet felerősíti a főszerepet játszó Gál Tamás játéka, aki egyszerű, természetes gesztusokkal szól ki a helyzetekből, vezeti be a jeleneteket, sosem mond többet, mint amit az adott élethelyzetben viselkedő, gondolkodó Vidra tudhat, érezhet, de a jelenlétét hitelesebbé teszi azzal a közvetlenséggel, ahogy viselkedik a színpadon.

A kassai előadás (szemben a Katona-változatával) egyetlen színészre bízta a teljes életutat megjelenítő főszerepet. Éppúgy Gál Tamás játssza a 60 éves és a 10 éves Vidrát, és a kettő között minden állomást (a csecsemőt nem, mert azt egy baba helyettesíti, de ott ül mellette a hajléktalan öregember, hogy a látvány is visszaidézze, hova vezetett az az életút, aminek a kezdetét látjuk). Gál Tamás alapvetően nem külső eszközökkel érzékelteti a figura változását (bár a jelmezek sok mindent elmondanak az alak helyzetének változásáról), hanem inkább a belső tartalmakra koncentrált. Egyszerűségében válik erőssé színészi játéka, részletgazdagsága helyett a belső hitelessége meggyőző. (Gál Tamás Vidra Zsoltért 2015-ben elnyerte Szlovákia legjelentősebb színházi szakmai elismerését, a Dosky 2015 legjobb férfi alakítását.)

Gál Tamás az egyedüli színész az előadásban, aki egyetlen figurát visz végig. A többiek különféle jelenetekben más és más szerepekben jelennek meg, ezért többnyire markáns eszközökkel felrakott figurákat látunk. Az alakok természete viszont az adott jelenet hangulatával, stílusával van összhangban. Hol elrajzolt, már-

¹ A *Rükverc* két színpadi változatáról, a Katona József Színház előadásáról és a kaposvári felolvasó-színházi változatról az *Ellenfény* 2013/2. számában írtunk. (Szűcs Mónika-Sándor L. István: *Egy ember közülünk*) Ugyanitt hosszabb beszélgetés is olvasható Kerékgyártó Istvánnal (*Hol rontottuk el?*).

Foto: archív

már karikatúraszerű figurákat látunk, más alakokhoz viszont hasonló belső hitelesség kapcsolódik, mint Vidra Zsolthoz.

Összességében elmondható Czajlik József rendezéséről, hogy változatos eszközöket használ, a tárgyilagosság helyett a humort (és ennek is többféle formáját) hangsúlyozza. Alapvetően komikus világot ábrázol – olyan társadalmi-emberi közeget, amelyben csak nyomokban fedezhetők fel a szilárd emberi értékek. Ebben a közegben vagy hivalkodó, értéktelen önteltségük, elbizakodottságuk, vagy esélytelenségük, szerencsétlenségük miatt válnak nevetségessé a figurák. Vidra mindkét helyzetet megtapasztalja, majd feltartóztathatatlanul csúszik át az előbbi csoportból az utóbbiba.

Természetesen a darab fordított időrendjének megfelelően ez is fordított sorrendben történik. Az első jelenetben halottként látjuk kiterítve Vidrát (a komikus hatást itt a boncoláshoz használt eszközök, felnagyított zajok keltik). De utolsó társa, Leecsős Vera (Szoták Andrea) emberileg megindító történetet ad elő, amelyből az is kiderül, hogy Vidra szinte már könyörgött a szép halálért. „Hát megkaptam” – zárja le a nyomozást szkeptikusan a Százados (Benkő Géza).

Vidra életének legtragikusabb pillanatai összegződnek abban a jelenetben, amikor már hajléktalanként felkeresi a lányát. Joli (Rab Henrietta) először meg se ismeri, és utána is csak arra tud gondolni, hogy ez az ember, aki 14 éves korában elhagyta őket, most ide akar költözni a nyakukra. Pedig Vidra csak azt a közös emléküket akarja tisztázni, amely miatt lidérces álmai vannak mostanában. Még a lány nyolcéves korában akartak átúszni Rügen szige-

ténél egy homokzátonyhoz, de félúton elfáradtak, és belefúladtak volna a tengerbe, ha a férfi nem tartja a magasba, a víz fölé a lányát, miközben leállt a víz fenekére pihenni, és csak nagy ritkán jött fel levegőt venni. „Rúgom föl magam, aztán merülök vissza” – meséli az álmát a lányának, Mert akkor még volt miért ellenállni, valamiért kitartani. Most viszont, amikor összeállnak az emlékek, talán már úgy érzi, megadhatja magát a halálnak.

Ezután a komor jelenet után szinte burleszknek hat a következő, a sarki kisboltban játszódó jelenet, ahol pitiáner lopás miatt kapják el Vidrát. A bolti alkalmazottak között – akik a különféle okok miatt szerencsétlen panoptikumfiguráknak hatnak – keserűen, tehetetlenül téblábol a tulaj (Bocsárszky Attila), akiben Vidra egykori főnökét, a volt gyári főmérnököt ismeri fel. Később magukat a privatizációs stikliket is látjuk, amelyben bűnsegédként egy pillanatra az élet császárának képzelte magát Vidra (pedig csak egy pénztelen gyári portás volt). De gyorsan kiderül, hogy Csongor (Benkő Géza) gátlástalanul átverte, és még a térdét is eltörte, amikor reklamálni mert. Innentől nincs visszakapaszkodás Vidra számára a társadalomba, pedig még azzal is próbálkozik, hogy verőlegénynek áll (a társa – Madarász Máté – flegma fölénnyel oktatja a „szakma” rejtelmeire), de végül Vidra csak egy másik szerencsétlenül próbálja leverni a maga szerencsétlenségét.

Hasonlóan alakul Vidra magánélete is. „Ekkor éreztem magam az életben utoljára boldognak” – mondja furcsa mód azután a jelenet után, amikor kirúgta a feleségét. Bár a lánya – kiderült a találko-

zásukból – úgy tudja, hogy azért váltak el a szüleik, mert a férfi kurvázott, valójában a felesége (Latócky Katalin) csalta meg őt. (A jelenet humorát többek között a feleséget játszó színésznőre illesztett, a kövérségét jelző protézisek adják. De nevetséges az a közte és a szeretője között zajló aktus is, amelyet Vidra érkezése szakít félbe.) A férfi megkönnyebbül, mert úgy érzi, hogy megszabadul egy semmit nem jelentő kapcsolattól. De a későbbiekben az derül ki, hogy nemcsak a családját, hanem a lakását is elvesztette. Így hát az akkor átélt boldogság-érzet valójában a végzet kezdetét jelentette.

Az igazi szerelem történetét *A veronai illata* című jelenetben látjuk, amikor a fiatal Vidra kocskísérőként hordta ki a hentesárut a vidéki kisboltoknak. (A szlovákiai viszonyoknak megfelelően veronai szalámi helyett itt lovecka szerepel). Egy ilyen boltban találkozik Zsuzsival (Dégner Lilla), aki viszonzza a szerelmét. A fiú szárnyaló boldogságát jelzi – és a kort is felidézi –, ahogy a 70-es évek slágerreire a kocsiában tombol Vidra és a sofőr. Rendszeresen felkeresi a lányt, sokat vannak együtt, szénaboglyákban szeretkeznek. De mindennek gyorsan véget vet, hogy a lány két bátyja alaposan elveri Vidrát, úgy hogy egy életre elveszik a kedvét a lovecka illatától.

A felnőttek világa sem ígért semmi jót Vidra számára. Ez derül ki abból a jelenetből, amikor a fiatal Vidra pincérként dolgozott (az eredeti szövegben a Balatonnál, a kassai változatban a Tátrában). A hetvenes évek szocialista világának császárai jelennek meg itt: a fröccsöntő kisiparos, a valutaüzér, a tolvaj és a sok kurva. (Remek panoptikumfigurákat teremt a jelenet szereplőiből a kassai előadás.) Czajlik József rendezése kiegészíti az eredeti darabot azzal, hogy Vidra fel is lázad ez ellen a világ ellen. Egy „esztrád-szám” folytatásaként vad, magyaros néptáncba kezd, amelyet értetlenül figyelnek a többiek. Pedig nem akar többet mondani Vidra ezzel, minthogy mindenki elmehet a francba, aki ezt az élehetetlen világot teremtette, elfogadta, belakta.

Vidra a szüleitől sem kapott semmi használható útravalót. Az anyja (Varga Livia) nem is igen tudja, hogy csábíthatta el „a széltoló Vidra, ez a nyírott bajuszú kurvapepecér”. De egy másik jelenetből az derül ki, hogy más is könnyen az ágyába fért, amikor a férje épp börtönben volt. Vidra apja (Petrik Szilárd) ugyanis egy szerencsétlen tolvaj volt, aki húsz évet töltött rács mögött, de még az öregek otthonában is a nagy bulit tervezgette. A fiára azonban nem sok ideje jutott, így Vidra gyerekkorából leginkább a karácsonyi beszélőkre emlékszik, amelyek után rendszerint megalázták az osztálytársai. Remek rendezői ötlet, hogy az osztályteremben játszódó jelenet úgy zajlik, mintha egy spartakiádé tornabemutatójának résztvevői lennének a gyerekek.

Mert a kassai előadás annak a történelmi közegnek az érzékeltesítésére is nagy hangsúlyt fektet, amelyben ezek a sorsok megjelennek. Az előadás alkotóit ugyanis – amikor Kaposváron találkoztak a darabbal – megfogta Kerékgyártó Istvánnak az a gesztusa is, hogy az eredetileg a fővárosban játszódó történetet átírta kaposvári helyszínekre.

Ezt az ötletet vitték tovább a kassai előadás alkotói. De nemcsak a helyszíneket igazították a bemutató városához, hanem igazi felvidéki történetet formáltak a darabból. Ehhez elegendő volt egy nar-

Gál Tamás *Foto*: archív

rátor felléptetése, aki nem más, mint a színház művészeti titkára, néhány néptáncmozdulat után így is mutatkozik be, közvetlenül megszólítva a nézőket. Előre elnézést kér a nézőktől, hogy a darab némi szereplője – akárcsak sokan a való életben – vulgáris kifejezéseket fog használni. De „van bátorságunk a nyugtalanító kérdéseket akár nyugtalanító formában is felvetni – mondja a színház művészeti titkára –, mert az állásfoglalás közös ügyeinkben közfeladat”. Ezért kéri a nézőket, hogy kövessék együtt – ahogy az előadás kassai alcíme is ígéri – „egy lecsúszott polgár vallomásai”-t.

A művészeti titkár kalauzként vezeti a nézőket az előadáson. Az egyes jelenetek előtt nemcsak a sorszámukat és a címüket jelenti be, illetve azt, hogy mikor játszódnak és akkor épp hány éves

Vidra Zsolt (ez olvasható a darab szövegében), hanem még azt is elmondja, hogy az adott évben mi történt éppen Szlovákiában, illetve korábban Csehszlovákiában. A rendező mindezt hangbejátásokkal is kiegészíti: magyar vagy szlovák nyelven hallunk korabeli riportokat, tudósításokat, beszédeket.

Ez egyrészt a közös kelet-európai sors képzetét erősíti, hisz az utalások Sztálin 1953-as halálától, a szocializmus keményebb és reformokra hajló korszakaitól a rendszerváltáson át az európai unió tagságig, illetve a jelenkorig vezetnek. Mindez persze – ahogy Vidra Zsolt története is halad – az időben visszafelé bontakozik ki. És ahogy a hajléktalanként végző Vidra születésekor elhangzó, boldogságról és gazdagságról szóló jóslatok is – ismerve a teljes életutat – keserűséget keltenek, ugyanígy erősödik az érzés visszagondolva a múltra, hogy ennek a régióknak a polgárai a reménytelenségnek miféle ígéret földjein voltak kénytelenek átgázolni. Kész csoda, hogy ha a történelemnek ebből a mélységeiből időnként sikerült kievickélni a fényre.

A helyszínek mellett néhány szövegbe került szlovák kifejezés utal arra, hogy a kassai előadásban Vidra története egy kisebbségi magyar történeteként jelenik meg. Mert a „történelmi kalauzban” is fontossá válnak a magyarság helyzetére való utalások. Az első bejátszásban például arról hallunk, hogy a Kassa – Európa Kulturális Fővárosa programban egyáltalán nem jelent meg a magyar kultúra. Majd a következő jelenet előtt a népszámlálási adatokat említik, hogy milyen jelentősen csökkent a magyarság lélekszáma. Ez is eszünkbe jut, amikor a legutolsó (időben legkorábbi) jelenet előtt egy lelkes magyar tanítónő nyilatkozatát hallgatjuk, aki a háború után végre újraindított magyar nyelvű oktatás kapcsán azt mondja, hogy 50 éven belül megduplázódhat a magyarok száma.

Harmadik réteggként felidéződnek Szlovákia közelmúltbeli történelmének különös fordulatai. Többek között Michal Kováč államfő fiának elrablása, illetve a bűncselekmény körülményeiről valló volt titkosszolgálati tiszt merényletgyanús autóbalesete. A demokratikus jogok csorbítását és a kormánypártiaknak kedvező

vadprivatizációt is jelentő mečari időkre is visszautal az egyik interjúalany, aki arról beszél, hogy azért örül az Európai Unióba való belépésnek, mert ezzel csökken a diktatúra visszatérésének esélye.

Ilyen társadalmi, történelmi közegben mintha eleve determinálva lenne, hogy miképp alakulhat az ember sorsa. Erről a szabadsághiányos állapotról szól az előadás zárógesztusa, amikor is a szereplők közösen eléneklik a Hidegen fújnak a szelek című népdalt: „Szabad élet, szabad madár, jajj, de szép, ki szabadon jár.” „Járnék én is, ha járhatnék, ha magammal szabad lennék”...

Kerékgyártó István: Rükverc

THÁLIA SZÍNHÁZ, KASSA

Díszlet: Fodor Viola m. v.

Jelmez: Őry Katalin m. v.

Zene: Lakatos Róbert

Mozgás: Bocárszky Attila,

Richtarcsik Mihály

Dramaturg: Forgács Miklós

Konzultáns: Szászi Zoltán

Rendező: Czajlik József

Szereplők: Gál Tamás m. v., Varga Livia,

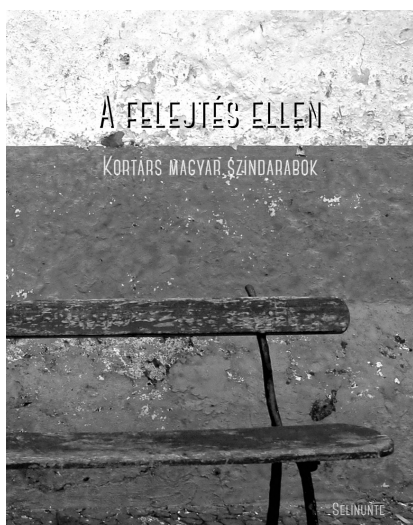
Latócky Katalin, Rab Henrietta m. v.,

Dégner Lilla, Szoták Andrea,

Benkő Géza m. v., Petrik Szilárd,

Bocárszky Attila, Madarász Máté,

Ollé Erik, Richtarcsik Mihály m. v.

A FELEJTÉS ELLEN KORTÁRS MAGYAR SZÍNDARABOK

Székelly Csaba: Vitéz Mihály

Mohácsi János-Mohácsi István: e föld befogad
avagy SZÁMODRA HELY

Brestyánszky B.R.: Vörös

Kerékgyártó István: Rükverc

Tasnádi István: Memo – A felejtés nélküli ember

Az Olvasópróba sorozat első kötetének darabjai az emlékezéssel, a múlttal való szembenézés elkerülhetetlenségével foglalkoznak.

Kapható a Színházi könyvek webáruházban (szinhazikonyvek.hu)
és az Írók Boltjában.